

SZKOLNY PROGRAM PROFILAKTYKI

„MOST NAD PRZEPAŚCIĄ”

Program opracował zespół w składzie:

*Aneta Czaykowska, Magdalena Turula -Mączka,
Hanna Dux-Piszko, Łukasz Kowalik.*

Profilaktykę rozumiemy jako chronienie młodego człowieka przed zagrożeniami w jego rozwoju. Ochrona ta może mieć formę bierną - gdy wyłącznie my chronimy własne dziecko i czynną - gdy uczymy je umiejętności, które pozwalają mu chronić się przed tym co niszczące, co mu zagraża.

Nazwa programu „Most nad przepaścią” jest metaforą: chcemy, aby działania podejmowane przez nauczycieli i środowisko ucznia stały się pomocne i pozwoliły mu na bezpiecznie przejście w dorosłe życie, bez ryzyka upadku w przepaść bezradności wobec świata przemocy, trudnych wyborów i nałogów.

Wiek dorastania jest tym okresem w życiu człowieka, w którym dokonuje się przeobrażenie dziecka w osobę dorosłą. W adolescencji człowiek uzyskuje zdolność do kształtowania własnego życia. Znacząco zmniejsza się rola rodziny, a wzrasta wpływ rówieśników. Coraz większego znaczenia nabierają związki oparte na przyjaźni. Poszerza się również aktywność młodzieży, wskutek wchodzenia w nowe sytuacje i nowe środowiska.

Fazę tę najczęściej charakteryzuje brak integracji. Dlatego jest to czas podatny na zakłócenia i podejmowanie zachowań ryzykownych zaburzających prawidłowy rozwój. Do najczęściej pojawiających się należą: palenie tytoniu, używanie alkoholu, używanie innych środków psychoaktywnych.

Głównym powodem sięgania po środki uzależniające jest przede wszystkim ciekawość i nuda, a dopiero potem stres.

Szkoła to miejsce w którym powinny być podejmowane intensywnie działania profilaktyczne, których głównym celem byłaby ochrona młodego człowieka przed zagrożeniami i reagowaniem na nie.

Na pozór może się wydawać, że zagrożenia czyhają na człowieka w świecie zewnętrznym, gdy w istocie to sam człowiek dokonuje takich wyborów, które zakłócają jego rozwój. Dlatego prowadzenie dziecka ku dojrzałości jest bardzo często działaniem nie tylko wychowawczym, ale również profilaktycznym.

Szkoła jest miejscem profilaktyki pierwszorzędnej, skierowanej do grupy niskiego ryzyka, polegającej na promowaniu zdrowego stylu życia i zapobieganiu zagrożeniom, w szczególności na rozwijaniu umiejętności radzenia sobie z sytuacjami trudnymi jakie napotykamy w życiu codziennym.

Nasz program to system wczesnego zapobiegania, wyprzedzający pojawienie się lub nasilenie problemu. Kładziemy nacisk na edukację rodziców, nauczycieli i uczniów, współpracę szkoły z przedstawicielami środowiska lokalnego. Program zawiera konkretną tematykę zajęć dla młodzieży.

Cele programu:

Dla uczniów

- *Wykształcenie umiejętności i postaw, które pozwalają na odroczenie lub zaniechanie prób podejmowania zachowań ryzykownych.*
- *Dostarczenie informacji o faktach dotyczących uzależnień oraz konsekwencji związanych z używaniem alkoholu, środków psychoaktywnych, w tym „dopalaczy”.*
- *Przeciwdziałanie zachowaniom antyspołecznym i nauka prawidłowych reakcji na ich pojawianie się w otoczeniu.*
- *Kształtowanie postaw empatii, nauka zasad pozytywnego kontaktu i budowania relacji między ludźmi.*
- *Kształtowanie potrzeby korzystania z pomocy osób dorosłych w trudnych sytuacjach życiowych.*
- *Nabywanie umiejętności radzenia sobie ze stresem jako elementem codziennego życia.*
- *Edukacja na temat zdrowego stylu życia, higieny pracy jako element przeciwdziałania problemom emocjonalnym.*
- *Budowanie poczucia własnej wartości poprzez pozytywną samoocenę.*
- *Wykształcenie prawidłowej motywacji do procesu edukacyjnego oraz podejmowania trafnych życiowych wyborów dających poczucie satysfakcji.*

Dla nauczycieli

- *Zwiększenie kompetencji w zakresie postępowania z uczniem z problemami emocjonalnymi na terenie szkoły.*
- *Zwiększenie poziomu wiedzy na temat roli wzmocnień pozytywnych i negatywnych w procesie wychowawczym i edukacyjnym.*
- *Wzrost wiedzy w obszarze tematów związanych z profilaktyką w szkole.*
- *Zdobycie umiejętności diagnozowania problemów we własnej klasie.*
- *Zdobycie umiejętności budowania klasowych programów wychowawczych.*

- *Przygotowanie do reagowania i pomagania młodzieży w sytuacjach kryzysowych (współpraca z innymi nauczycielami, pedagogiem szkolnym, rodzicami, znajomość przepisów prawnych).*

Dla rodziców

- *Uwrażliwienie na problemy wieku dojrzewania ze wskazaniem na problemy z używkami, środkami psychoaktywnymi typu „dopalacze”, z przemocą, z brakiem umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych.*
- *Zwiększenie poziomu wiedzy na temat roli wzmocnień pozytywnych i negatywnych w procesie wychowawczym.*
- *Wzmacnianie kompetencji rodzicielskich poprzez udział rodziców w spotkaniach ze specjalistami na terenie szkoły.*
- *Uświadamianie roli rodziców w kształtowaniu prawidłowych postaw prospołecznych młodzieży.*
- *Włączanie rodziców w pracę wychowawczo-profilaktyczną szkoły oraz w działania integrujące społeczność klasową i szkolną.*

Zakres i kierunki realizacji szkolnej profilaktyki

Działania informacyjne

- *Przekazanie uczniom rzetelnych i aktualnych informacji na temat konsekwencji podejmowania zachowań ryzykownych, szkodliwości używania alkoholu, środków odurzających, substancji psychotropowych, nowych substancji psychoaktywnych - „dopalaczy” oraz wyposażenie w umiejętności społeczne pozwalające na podejmowanie świadomych decyzji oraz obronę własnych praw.*
- *Zapoznanie nauczycieli z przepisami dotyczącymi profilaktyki, która związana jest:*
  - *z ochroną zdrowia psychicznego (Ustawa o ochronie zdrowia psychicznego z 19 sierpnia 1994 roku)*
  - *z zadaniami przeciwdziałania narkomanii, alkoholizmowi i nikotynie (Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi z 26 października 1982 roku, Ustawa z 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu narkomanii, Ustawa z 9 listopada 1995 roku o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych).*
- *Przekazanie rodzicom wiedzy na temat „dopalaczy” i zagrożeń wynikających z ich używania.*

- *Omówienie przez pedagoga szkolnego zagrożeń wynikających z używania środków psychoaktywnych oraz wskazywanie uczniom alternatywnych sposobów spędzania czasu wolnego.*
- *Przekazanie rodzicom i uczniom informacji o instytucjach wspomagających system rodzinny w sytuacji kryzysowej oraz o ofercie pomocy specjalistycznej dla uczniów, ich rodziców w przypadku używania substancji psychoaktywnych.*
- *Poinformowanie rodziców i uczniów o konsekwencjach prawnych związanych z naruszeniem przepisów ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii, o obowiązujących procedurach postępowania nauczycieli oraz o metodach współpracy szkoły z policja w sytuacjach zagrożenia narkotykami.*
- *Uświadomienie rodzicom ich roli wychowawczej w kształtowaniu pozytywnych postaw prezentowanych przez uczniów na terenie szkoły.*
- *Przekazanie wiedzy na temat zjawiska „Cyberprzemocy” oraz jej psychologicznych i prawnych skutków.*
- *Informowanie rodziców o sytuacjach potencjalnie zagrażających uczniom oraz podejmowanie współpracy na rzecz poprawy bezpieczeństwa w szkole i jej otoczeniu.*
- *Edukacja rodziców na temat przeciążenia emocjonalnego w kontekście oczekiwań edukacyjnych w zakresie zdrowia psychicznego.*

Działania edukacyjne

- *Psychoedukacja rodziców i nauczycieli na temat roli wzmocnień pozytywnych i negatywnych w procesie wychowawczym i edukacyjnym.*

- *Wspieranie uczniów w ich rozwoju fizycznym, emocjonalnym i społecznym, motywowanie do zdrowego stylu życia, podejmowanie działań ograniczających zachowania ryzykowne.*
- *Psychoedukacja rodziców nt. prawidłowości rozwoju, zaburzeń zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży.*
- *Prowadzenie wewnątrzszkolnego doskonalenia kompetencji nauczycieli i wychowawców w zakresie wczesnego rozpoznawania zagrożenia używaniem środków odurzających, substancji psychotropowych, nowych substancji psychoaktywnych - „dopalaczy” oraz skutecznych sposobów prowadzenia działań wychowawczych i podejmowania szkolnej interwencji profilaktycznej.*
- *Praca z uczniem nad budowaniem pozytywnego obrazu siebie w celu zwiększenia poczucia własnej wartości*
- *Inspirowanie uczniów do rozwoju indywidualnego, własnych pasji (alternatywne sposoby przeżywania codziennego życia).*
- *Kształtowanie szacunku do siebie i innych w kontaktach interpersonalnych - rozwijanie umiejętności komunikacyjnych.*
- *Promowanie wartościowych postaw, stylów zachowania poprzez prezentowanie ich na forum klasy, szkoły.*
- *Nauka asertywności, radzenia sobie z presją rówieśniczą.*
- *Kształtowanie umiejętności radzenia sobie ze stresem i trudnymi emocjami- nauka technik relaksacji.*
- *Wykorzystanie lekcji przedmiotowych na wzmacnianie pozytywnych cech osobowych ucznia- prezentacja własnych dokonań, osiągnięć.*
- *Nauka współdziałania z innymi- integracja zespołów klasowych podczas godzin wychowawczych i aktywności realizowanych poza godzinami lekcyjnymi.*

- *Budowanie postawy poszanowania godności drugiego człowieka i mienia.*
- *Poszerzanie wiedzy z zakresu promocji zdrowia i zdrowego stylu życia. Nauka racjonalnego odżywiania się oraz motywowanie uczniów do własnego rozwoju edukacyjnego i fizycznego.*
- *Promowanie zdrowego stylu życia i życia bez używek poprzez działania profilaktyczno-edukacyjne na terenie szkoły.*
- *Uświadomienie uczniom idei wolontariatu - uwrażliwienie na potrzeby innych, słabszych oraz motywowanie do realizacji zadań w tym zakresie.*

Kształtowanie pozytywnych relacji nauczyciel – uczeń

- *Kształcenie umiejętności wychowawczych nauczyciela w ramach szkoleń i wykładów.*
- *Integracja zespołu klasowego z nauczycielem - wzmocnienie umiejętności interpersonalnych.*
- *Nabywanie umiejętności zwracania się o pomoc przez ucznia znajdującego się w trudnej sytuacji.*
- *Pogłębianie wiedzy nauczyciela w obszarze rozwoju poznawczo-emocjonalnego ucznia oraz doskonalenie się w zakresie pozytywnego kontaktu z uczniem poprzez udział w szkoleniach, konferencjach.*
- *Budowanie przez wychowawcę klasy poczucia bezpieczeństwa i akceptacji uczniów oraz wyposażanie ich w umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach.*

Działania mające na celu współpracę ze środowiskiem

- *Pozyskanie rodziców do podejmowania wspólnie ze szkołą działań profilaktycznych.*
- *Włączenie do oddziaływań profilaktycznych pracowników administracyjnych i obsługowych szkoły.*

- *Konsultacje psychologiczne dla rodziców doświadczających kryzysu w relacji z nastolatkiem oraz zaniepokojonych pojawiającymi się trudnościami wychowawczymi.*
- *Organizowanie pomocy materialnej i finansowej dla rodzin doświadczających trudności w tym obszarze -nadzorowanie prawidłowego wnioskowania o pomoc, informowanie o możliwościach uzyskania pomocy rzeczowej i materialnej w innych instytucjach.*
- *Współpraca z instytucjami wspomagającymi w działaniach profilaktycznych i wychowawczych szkołę (rada osiedla „Stare Miasto”, Policja, Straż Miejska, Sąd Rodzinny, Sanepid, Pomorska Akademia Medyczna, itp.).*

Działania mające na celu zwiększenie bezpieczeństwa ucznia na terenie szkoły i poza szkołą

- *Zainstalowanie szkolnego systemu monitoringu.*
- *Edukacja na temat stereotypów dotyczących przemocy w rodzinie, jej mechanizmów powstawania, społeczno-kulturowych uwarunkowań oraz szkodliwości społecznej.*
- *Promowanie metod wychowawczych bez użycia przemocy.*
- *Edukacja na temat podejmowania właściwych działań w razie dostrzeżenia aktów przemocy w szkole lub w rodzinie.*
- *Współpraca z organizacjami pozarządowymi, kościołami lub związkami wyznaniowymi w celu prowadzenia edukacji o zjawisku przemocy w rodzinie*
- *Współpraca ze Strażą Miejską i Policją dotycząca bezpieczeństwa uczniów w szkole i w jej najbliższym otoczeniu –wymiana informacji dotycząca wniosków z patrolowania terenu w pobliżu szkoły.*
- *Propagowanie w szkole działań dotyczących tematu bezpieczny Internet.*
- *Proponowanie tematyki z zakresu poprawy bezpieczeństwa szkole w formie szkoleniowej dla nauczycieli, godzin wychowawczych dla uczniów, pogadank dla rodziców.*

- *Monitoring stanu bezpieczeństwa uczniów w szkole- opracowanie narzędzi badawczych mierzących stan bezpieczeństwa w szkole oraz systematyczne przeprowadzanie badań diagnostycznych, formułowanie bieżących wniosków.*
- *Podjęcie działań psychoedukacyjnych zmierzających do kształtowania umiejętności radzenia sobie z naciskiem grupowym, mobbingiem w klasie szkolnej.*
- *Podjęcie działań nadzorujących zachowania uczniów podczas przerw lekcyjnych- dyżury nauczycieli na korytarzach.*

Wykorzystanie profesjonalnych:

- *programów profilaktycznych,*
- *ofert teatrów profilaktycznych,*
- *prelekcji i warsztatów prowadzonych przez specjalistów w dziedzinie profilaktyki.*

We wszystkich klasach szkolnych zostaną przeprowadzone godziny wychowawcze w ramach programu „ Nie Palę, Nie Piję, Nie Biorę”:

1. *Rozpoznawanie i wyrażanie emocji.*
2. *Konstruktywne podejmowanie decyzji-metoda 5 kroków.*
3. *Radzenie sobie trudnymi emocjami.*
4. *Świadome dokonywanie wyborów-asertywność.*
5. *Substancje uzależniające –zasięgnij informacji.*
6. *Broń swoich racji aktywnie.*
7. *„Nie biorę ” - dostarczenie podstawowej wiedzy na temat szkodliwości działania narkotyków dostępnych w nielegalnym obrocie.*
8. *„Co to jest uzależnienie ” - zwiększenie świadomości, czym jest uzależnienie.*
9. *Promocja zdrowego stylu życia i świadomego wyboru życiowych ról.*

Tematyka godzin wychowawczych zawierająca elementy profilaktyki dla gimnazjum (powinna być uzupełniana przez wychowawcę na podstawie własnych spostrzeżeń i doświadczeń w pracy z młodzieżą)

I rok

1. *Zajęcia integracyjno-adaptacyjne prowadzone przez wychowawcę, pedagoga szkolnego.*
2. *Wybór samorządu klasowego. Nasze prawa i obowiązki. Zapoznanie się z dokumentem szkolnym.*
3. *Zdrowie czy nałogi- potrafię zdrowo żyć. Omówienie zagrożeń wynikających z używania*

środków psychoaktywnych, w tym „dopalaczy.

4. *Przygnębienie i apatia. Jak sobie z nimi radzić.*
5. *Radości życia. Afirmacje.*
6. *Nikotyna- legalny narkotyk.*
7. *Jak dbać o higienę ciała i umysłu.*
8. *Dojrzewanie. Przemiany w wieku dojrzwania.*
9. *„Cyberprzemoc”- zjawisko i jego konsekwencje.*
10. *Zabawa klasowa. Jakie są warunki dobrej zabawy?*
11. *Czy potrafię osiągać sukcesy? Nauka, umiejętność, praca.*
12. *Marzenia. Jak je realizować?*
13. *Tradycje szkolne.*
14. *Organizujemy wycieczkę klasową.*
15. *Bezpieczne wakacje.*
16. *„Agresja- jak sobie z nią poradzić?”*

II rok

1. *Wybór samorządu klasowego. Ustalenie problemów, które będą poruszane podczas godzin wychowawczych.*
2. *„Udana grupa – czy nią jesteśmy?”*
3. *Pamięć. Jak ją dobrze wykorzystać. Każdy ma szansę uzyskiwać dobre wyniki w nauce.*
4. *Jak okazywać uczucia.*
5. *Relacje między ludźmi. Warunki dobrej komunikacji*
6. *Jak spędzam swój wolny czas?*
7. *Nikotyna- legalny narkotyk.*
8. *Czym dla mnie jest przyjaźń?*
9. *„Mój sposób na stres”- techniki i metody obniżające napięcie emocjonalne.*
10. *Prawa dziecka. Przywilej czy obowiązek.*
11. *Jak szkodzi alkohol?*
12. *Jak radzić sobie z presją rówieśników-nauka odmawiania? Omówienie zagrożeń wynikających z używania środków psychoaktywnych, w tym „dopalaczy.*
13. *Nuda - jak z nią walczyć?*
14. *Ekologiczne wakacje. Projekty atrakcyjnego spędzania czasu w rodzinnej miejscowości.*

III rok

1. *Przedstawiamy naszą klasę. Zbieranie materiałów do wykonania albumu klasowego.*
2. *„Jak porozumiewać się z innymi” - zasady skutecznej komunikacji.*
3. *Rola autorytetu w życiu człowieka.*
4. *„Mobbing – czy nas to dotyczy?”*
5. *Podstawowe funkcje rodziny.*
6. *Porażka czy doświadczenie?*

7. Akceptacja własnej osoby.
8. Przyczyny i skutki złości.
9. Szanujemy cudze uczucia.
10. Środki psychoaktywne a organizm człowieka-omówienie zagrożeń wynikających z używania środków psychoaktywnych, w tym „dopalaczy”.
11. „Sąd nad używkami”.
12. Wybieram szkołę . Nauka, zawód, praca.
13. Człowiek i natura. Wakacje z aparatem fotograficznym. Jak fotografować przyrodę?

Tematyka godzin wychowawczych zawierająca elementy profilaktyki dla liceum (powinna być uzupełniana przez wychowawcę na podstawie własnych spostrzeżeń i doświadczeń w pracy z młodzieżą)

I rok

1. Zajęcia integracyjno- adaptacyjne prowadzone przez wychowawcę, pedagoga szkolnego.
2. Wybór samorządu klasowego. Nasze prawa i obowiązki Zapoznanie się z dokumentem szkolnym.
3. Jak rozpoznać przyjaciela w sobie i w innych.
4. Prawa człowieka, prawa dziecka, sposoby obrony przed różnymi formami przemocy w szkole i poza nią.
5. Zasady pozytywnego kontaktu i budowania relacji z rówieśnikami.
6. Rozpoznawanie i wyrażanie emocji.
7. Jak sobie radzić w trudnych sytuacjach?
  - „oswajanie” nieśmiałości, umiejętność autoprezentacji,
  - walka ze stresem,
  - techniki uczenia się.
8. Informacje o faktach związanych z paleniem tytoniu, używaniem alkoholu, narkotyków, „dopalaczy” ze szczególnym akcentem na konsekwencje i mechanizm uzależnienia.
9. Seksualność człowieka, świadome podejmowanie decyzji.
10. Kierowanie rozwojem osobistym, poszukiwanie własnego systemu wartości jako drogi do sukcesu życiowego.
11. Bezpieczne wakacje.

II rok

1. Jestem asertywny. Umieję wyznaczyć granicę swojej prywatności nie będąc agresywnym ani uległym.
2. Problem odpowiedzialności za własne czyny. Problem uzależnienia i konsekwencji w sytuacji jednorazowego lub wielokrotnego używania alkoholu lub innych środków psychoaktywnych, w tym „dopalaczy”.
3. Jak sobie radzić z presją środowiska.
4. Chcę być z Wami- omówienie zjawiska mobbingu w zespole klasowym.
5. Unikanie konfliktów, konstruktywne ich rozwiązywanie.
6. Twórcze działanie. Uznanie dla twórcy i twórczości.

7. *Tolerancja dla różnych zachowań i odmiennych poglądów. Przeciwno stereotypom i uprzedzeniom.*
8. *Wysoka pozycja samorealizacji i rozwoju osobowego.*
9. *Wybór drogi dalszego kształcenia, ukazywanie możliwości zdobywania informacji na ten temat.*

III rok

1. *Problem odpowiedzialności za swoje czyny, np. wykorzystanie materiałów z cyklu „Debaty szkolne”.*
2. *Sztuka odmawiania. Ćwiczenia w mówieniu „nie”.*
3. *„Requiem dla snu” film o problemie uzależnienia- omówienie zagrożeń wynikających z używania środków psychoaktywnych, w tym „dopalaczy”. Dyskusja o dojrzałości, podejmowaniu decyzji, konsekwencjach.*
4. *Stres egzaminacyjny, jak sobie z nim radzić?*
5. *„Uzależnienie czy mnie to dotyczy?”- motywacja młodzieży związane z używaniem alkoholu oraz konsekwencje w tego wynikające.*
6. *„Jestem odpowiedzialny”- profilaktyka prowadzenia pojazdów mechanicznych pod wpływem alkoholu.*
7. *Rozmowy na temat: studiów, rynku pracy, aktywnego poszukiwania swojego miejsca w dorosłym życiu.*
8. *Rola rodziny w życiu dorosłego człowieka.*

Bibliografia dotycząca wymienionej problematyki i pomocna w pracy podczas prowadzenia godzin wychowawczych oraz innych form potrzebnych do realizacji programu profilaktycznego

1. *Babiuch M., „ Jak współpracować z rodzicami trudnych uczniów?”, WSIP, Warszawa 2002.*
2. *Brudnik E., Moszyńska A., Owczarska B., „ Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących.”, Zakład wydawniczy SFS, Kielce 2000.*
3. *Brzezińska A., „Psychologiczne portrety człowieka”, GWP, Gdańsk 2005.*
4. *Chomczyńska M., Miliszkiewicz A., Pankowska D., „ Polubić szkołę”, WSIP, Warszawa 1998.*
5. *Christopher C., „ Nauczyciel – Rodzic. Skuteczne porozumiewanie się.”, GWP, Gdańsk 2004.*
6. *Dambach K., „Mobbing w szkole. Jak zapobiegać przemocy grupowej?”, GWP, Gdańsk 2003.*
7. *Frączek A., Pufal – Struzik I., „Agresja wśród dzieci i młodzieży”, ZNP, Kielce 1996.*
8. *Grzesiak E., Szyszko R., Steblecka M., „ Trudne tematy. Propozycje godzin wychowawczych”, GWP, Gdańsk 2005.*
9. *Grzesiak E., Szyszko R., Steblecka M., „ Komunikacja w szkole. Scenariusze godzin*

- wychowawczych” GWP, Gdańsk 2005.
10. Hamer H., „ Klucz do efektywności nauczania”, MEN, Warszawa 1994.
  11. Houghton B., „ Dobre dziecko”, Wydawnictwo Moderski i Spółka, Poznań 1998.
  12. Jachimska M., „ Scenariusze lekcji wychowawczych”, UNUS, Wrocław 1997.
  13. Juczyński Z., „ Narkomania. Podręcznik dla nauczycieli, wychowawców i rodziców” PZWL, Warszawa 2005.
  14. Karkowska M., Czarnecka W., „ Przemoc w szkole”, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2001.
  15. Kołodziejczyk T., Czemirowska E., „ Spójrz inaczej na agresję”, Wydawnictwo ATE, Starachowice 1998.
  16. Mattis S., Ollendick T., „ Lęk i fobie nastolatków”, GWP, Gdańsk 2004.
  17. Obuchowska I., „ Drogi dorastania”, WSIP, Warszawa 1996.
  18. Olweus D., „ Mobbing- fala przemocy w szkole”, Wydawnictwo Jacek Santorski, Warszawa 1998.
  19. Ostrowska K., Tatarowicz J., „ Zanim w szkole będzie źle”, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno – Pedagogicznej MEN, Warszawa 1998.
  20. Ranschburg J., „ Lęk, gniew, agresja”, WSIP, Warszawa 1993.
  21. Rojewska J., „ Grupa bawi się i pracuje. Zbiór grupowych gier i ćwiczeń psychologicznych”- część 2, UNUS, Wrocław 2000.
  22. Rylke H., „ Pokolenie zmian” WSIP, Warszawa 1999.
  23. Sakowska M., Sikora J., Żwirblińska A., „ Obyś cudze dzieci wychowywał. Jak sobie radzić z problemami wychowawczymi w gimnazjum i nie tylko”, OWN, Kielce 2003.

Sposoby sprawdzania skuteczności programu

- *Diagnoza- ankieta, wywiad, obserwacja.*
- *Metody socjometryczne - wyniki bezpośrednie.*
- *Informacje uzyskane od wychowawców i grona pedagogicznego.*
- *Testy (psychozabawy).*

**MIEJSCE PROGRAMU PROFILAKRYKI WŚRÓD INNYCH
DOKUMENTÓW OBOWIĄZUJĄCYCH W SZKOLE**

